

G. Etényi Nóra

A politika és a poézis Zrínyi Miklós képe a 17. századi német nyomtatványokban*

Zrínyi Miklósról (1620–1664) a Német-római Birodalomban 1663-ban és 1664-ben közzétett nyomtatott információ mennyisége a kora újkori magyar politikai elit vonatkozásában egyedülállóan intenzív és pozitív.¹ A nyomtatott hetilapok, hírlelvek és röplapok elsősorban Zrínyi hadi sikereinek, 1663 augusztusában és őszén aratott győzelmeinek, 1664 telén a vakmerő téli hadjáratnak, 1664 késő tavaszán pedig Kanizsa ostromának a jelentőségét közvetítették.² A hadvezér Zrínyiről közzétett információkból a koncepciózus politikus és államférfi alakja rajzolódott ki.

Izgalmas, bár nehezen megválaszolható kérdés, hogy a költő és eposzszerező Zrínyi Miklós renoméja is megjelent-e a korabeli német nyelvű nyomtatványokban. Bár a problémafelvetésnek ellentmond a nyelvi korlát, mégis a korabeli sokkőzpontú birodalmi nyilvánosság működéséből fakadóan, a kulturális elit mozgékonyága, szerteágazó kapcsolati hálója révén, sokrétű életművek tükrében több kapcsolódási lehetőség is feltételezhető, hiszen Zrínyi széleskörű hírnevének formálásában a kortárs német barokk irodalom jelentős alkotói aktív szerepet vállaltak.

Az uralkodói udvarok, döntéshozási szinterek és gazdasági centrumok mellett a Német-római Birodalom kulturális központjaihoz sok nyomtatvány köthető,

* Kutatásaimhoz köszönöm az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tematikus Kiválósági Program Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció című pályázatának támogatását.

¹ A Német-római Birodalom és a magyar főméltóságok politikai együttműködéséről: R. VÁRKONYI Ágnes, *Török világ és magyar külpolitika* (Budapest: Magvető Kiadó, 1975); R. VÁRKONYI Ágnes, *Európa Zrínyije: Válogatott tanulmányok* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010); G. ETÉNYI Nóra, *Hadszintér és nyilvánosság: A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban* (Budapest: Balassi Kiadó, 2003).

² PERJÉS Géza, *Seregszemle: Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok* (Budapest: Balassi Kiadó-Zrínyi Kiadó, 1999); B. SZABÓ János, „Miről mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „reneszánsza” 1630–1670”, *Hadtörténelmi Közlemények* 127 (2014): 881–891; B. SZABÓ János, „Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. századi közepi európai hadügy állapotának tükrében” in BENE SÁNDOR, FODOR PÁL, HAUSNER GÁBOR és PADÁNYI JÓZSEF, szerk., *Határok fölött: Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017), 301–311.

s bár az alkotók leginkább a névtelenség mögé rejtőztek, ennek ellenére kitapintható a művelt szerzők, kvalitásos metszők, nagy kapacitású nyomdák hatékony együttműködése. A 17. századi német barokk irodalom meghatározó jellegzetessége az irodalmi alkotások sokrétű közéletisége, hatékony normaközvetítő szerepe, a gyors reflexió az aktuális krízisekre. A német barokk költészet és próza virágzását elsősorban nem a kimagasló irodalmi alkotások, csúcsteljesítmények határozták meg, hanem a sokműfajúság és a széles befogadóközönség, kis túlzással: a hétköznapi jelenlét. A rivalizáló fejedelmi udvarok és a városi elit újdonságok iránti igénye biztos egzisztenciát teremtett a „fekete művészetből” élők számára, a nyomdász- és metsződinasztia mellett kialakítva, szélesítve az írásból élők körét is. A meglepően nagy létszámú nyelvi- és irodalmi társaságok 17. századi virágkora az alkotók széleskörű társadalmi presztízsét jelzi. A változatos egzisztenciájú, de együttműködésben érdekelt tagság sokrétű kapcsolatrendszere a tájékozódáshoz és a szemléletformáláshoz is sok lehetőséget biztosított.

Zrínyi Miklós „Adriai-tenger Syrenaia” című, 1651-ben Bécsben kiadott kötetével egyszerre tette közzé költői életművét és a török elleni háború szükségességét hirdető politikai programját. A Német-római Birodalomban 1661-től nőtt látványosan az ismertsége és elismertsége, mely 1664 tavaszán érte el a csúcspontját, majd 1665-től meglepően gyorsan enyészett el, részben éppen a gyors kiadású nyomtatványok műfaji adottságaiból fakadóan.³

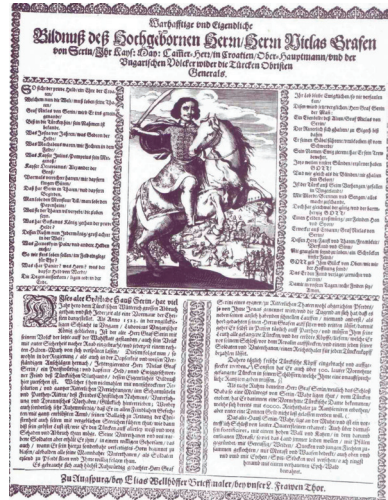
A barokk rölapok információt, normát, megújuló formanyelvet közvetítő szerepe

A barokk stílusjegyek újdonságait képviselő, kvalitásos metszetekkel közzétett rölapok rendszeresen jelentek meg barokk versekkel a 17. század második felében, az egyre nívósabb alkotások ellenére legtöbbször csak a kiadókat, majd a metszőket megnevezve, míg a verseket név nélkül közölve. A rölapok metszeteinél, s az alkalmi költeményeknél kimutatható átvételek délnémet kulturális központok, metszők, költők, kiadók szoros kapcsolatrendszerére világítanak rá. A figyelemfelkeltő és információsűrítő metszetek és a megjegyezhető szövegek szervesen beépültek a korabeli nyomtatott információáramlásba, gyorsan reagálva, mégis konstans módon képviselve az elit sokrétegű elvárásait, aktuális politikai koncepcióit.

³ Bár egy Braunschweig-Lüneburg segélycsapatainak 1663–1664-es katonai szerepvállalását közép-pontba állító beszélgetésjáték is 1665-ben jelent meg. NÉMETH S. Katalin, „Zrínyi-Újvár és az istenek: Beszámoló 1664-ből”, in NÉMETH S. Katalin, *Magyar dolgokról: Magyar-német kapcsolattörténeti tanulmányok*. (Budapest, Universitas Kiadó, 2014), 89–105.

A sok magyar vonatkozású nyomtatványt megjelentető augsburgi Elias Wellhöffer (1642–1681) Zrínyi Miklóst lovasportréval és hosszabb költeménnyel dicsőítő röplapja 1663 őszen látott napvilágot.⁴

A nagy műveltséganyagot felvonultató ismeretlen költő Zrínyit, a korban bevett módon, az ókori világ politikai szereplőként is jelentőssé váló nagy hadvezéreire, Julius Caesarhoz, Octavianushoz, Pompeiushoz és Nagy Sándorhoz hasonlította. A Magyar Királyság elitje által is sokat használt hatalomgyakorlási szimbólumok⁵ mellett tanulságos a politikai olvasata a vers egy másik párhuzamának, mely a harmincéves háború egymással szembenálló sikeres stratégiáit idézte fel, Zrínyi katonai tehetségét a Katolikus Liga tábornagyával, a császári seregeket is irányító, 1631-ben a breitenfeldi csatában a svéd királytól vereséget szenvedő Johann t'Serclaes Tillyvel (1559–1632) és a lützeni csatában halálos sebesülést szerző Gottfried Heinrich zu Pappenheim (1594–1632) lovassági tábornokéval, valamint a szintén 1632. november 16-án elesett II. Gusztáv Adolféval (1594–1632) vetette össze. A biblikus mitizáció, a protestáns német szerző ószövetségi utalása Józsuára és Gedeonra, a magyarországi politikai diskurzusban szintén szokatlan egy katolikus aulikus magyar főméltóságra vonatkozóan.⁶ Az „államférfiként” is jelentőssé

Elias Wellhöffer augsburgi lovas portréja (Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára Apponyi Metszet 481.)

⁴ App. M. 481. „Warhafftige und Eigendliche Bildnuß dess Hochgebornen Herrn, Herrn Niclas Grafen von Serin, Ihr Kays. May. Camer-Herrn, in Croatien, Ober-Hauptmann und der Ungarischen Völcker wider die Türcken Obristen Generals” CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *A Zrínyi család ikonográfiája* (Budapest: Balassi Kiadó, 1997), 127.D. 58. John Roger Paas meghatározó jelentőségű katalógusa 1664-re datálja, de nincs olyan aktualitás a röplapon, (pl. a téli hadjáratra utalás) mely 1664-ből származna. John Roger PAAS, *The German Political Broadsheet 1600–1700*, Vol. 9., 1662–1670 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007), P-2679., 138.

⁵ BORZSÁK István, *A Nagy Sándor hagyomány Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984); BORZSÁK István, „Nagy Sándor képének kétarcúságához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 106 (2002): 101–111; TARNÓC Márton, *Művelődés Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1984).

⁶ HARGITTAY Emil, „Az uralkodói eszmény irodalmi kifejezési formái Magyarországon” in *Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai, szerk. JANKOVICS József és NYERGES Judit (Budapest: Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 2004); FAZAKAS Gergely Tamás, „Nemzet és/vagy Anyaszentegyház: Közösségképzetek a kora újkori

váló hadvezérek közösségképző szerepét a korabeli magyar költészet Bocskai István és Bethlen Gábor alakjához kapcsolta.⁷ 1664-es német nyomtatványok viszont több alkalommal Gedeonként dicsőítették Zrínyit, mint a téli hadjárat sikereit megörökítő Israel Vodidiuss, s a frankfurti „Schauplatz Serinischen Hölden Thaten” kiadvány.⁸

Welhöffer a lovasportrét Zrínyi 1663. november 28-i győzelméről közérthető, rímes prózában tudósító nyomtatványa címlapján is közzétette.⁹ A könyvkiadást tekintve is európai élvonalba tartozó Augsburg¹⁰ a kora újkori Német-római Birodalomban a populáris képkiadás legnagyobb központjának számított.¹¹ A lokalizálható 17. századi röplapok negyedénél Augsburg a kiadási hely.¹² A röplapok viszonylag alacsony ára azt eredményezte, hogy lokálisan és regionálisan is jelentős befogadóközönség alakult ki,¹³ sőt a birodalom szerte keresett Welhöffer kiadványok mintát adtak más kiadóknak, a kooperáció eredményességét hirdetve. Az augsburgi kiadók huszonhárom birodalmi és európai nagyvárossal, könyvvásárral álltak élénk kapcsolatban.¹⁴

református imádságirodalomban”, *Studia Litteraria* 45 (2007): 190–14; SZABÓ András Péter, „»De profundis«: Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában” *Századok* 146 (2012): 1085–1160.

⁷ BITSKEY István, „A Bocskai apológia előtörténete” in „*Frigy és békesség legyen...: A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára és JENEY TÓTH Annamária (Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2006), 177–182; HARGITTAY Emil, „A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben”, in JANKOVICS József, MONOK István és NYERGES Judit szerk., *A magyar művelődés és a kereszténység* (Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Scriptum, 2004), 739; KIRÁLY Erzsébet, Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tasso és Zrínyi eposzában, in KIRÁLY Erzsébet, KOVÁCS Sándor Iván, szerk., „*Adria tengernek főnnforgó hajjai*”: *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983), 118, 123; HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Humanizmus és Reformáció 21 (Budapest: Balassi Kiadó, 1994) 155.

⁸ NEMESKÜRTY Harriet, „Israel Voidiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjáratáról”, in *Prodromus. Tanulmányok a régi és újabb magyar irodalomról*, szerk., KOVÁCS Sándor Iván (Budapest: 1985) 23–25; HARGITTAY, „Az uralkodói eszmény...” 739–740.

⁹ CENNERNÉ, „A Zrínyi család...” 118. D 34. OSZK RMK III. 2193. „Ein gantz Warhafftes Copey-schreiben an Ihre Kays. May: dess theuren Helden Graf Niclas von Sein de dato den 29. Nov. 1663”.

¹⁰ Helmut GIER, „Buchdruck und Verlagswesen in Augsburg vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Ende der Reichsstadt”, in *Augsburger Buchdruck und Verlagswesen: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Hg. Helmut GIER und Johannes JANOTA (Wiesbaden: Harrassowitz, 1997), 479–516.

¹¹ John Roger PAAS, *Augsburg, die Bilderfabrik Europas. Essays zur Augsburger Druckgraphik der Frühen Neuzeit*. (Augsburg: Wissner, 2000); Silvia Serena TSCHOPP, „Augsburg” in *Handbuch kultureller Zentren der Frühen Neuzeit: Städte und Residenzen*, Hg. Wolfgang ADAM und Siegfried WESTPHAL (Berlin– Boston: De Gruyter, 2013), 1–50.

¹² Michael SCHILLING, „Die Augsburger Einblattdruck” in Helmut GIER, Johann JANOTA, *Augsburger Buchdruck und Verlagswesen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 1997) 381–404.

¹³ Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der Frühen Neuzeit: Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*, (Tübingen: Niemeyer, 1990), 39–41.

¹⁴ GIER, „Buchdruck und Verlagswesen...” 491.

Marc Antoni Hannas és
Jeremias Renner lovasportréja
Zrínyi Miklósról (OSzK Régi
Nyomtatványok Tára Apponyi
Metszet 486.)

Abraham Aubry Frankfurt am Main-i
félalakos portréja,
Johann Georg Schleder versével
(Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnok 13131_Arc)

A verses népének kiadására és aprónyomtatványok tömeges közzétételére specializálódott, szintén augsburgi Marc Antoni Hannas 1661-től adott ki a Zrínyi fivérek hadi tetteiről verses tudósítást, majd a Welhöffer kiadvány Zrínyi portréjával rokon metszetes röplapot. A protestáns Hannastól, aki becslések szerint legalább 1200 különböző kegyképet tett közzé,¹⁵ hatvanegy metszetes röplap ismert. Kanizsa 1664-es ostromáról, a téli hadjáratról, sőt a Szigetvár elleni 1664-es támadásról készült képes beszámolóval járult hozzá, hogy az 1663–1664-es háború idején a német kiadású röplapok több, mint negyede Augsburghoz köthető.

A Marc Antoni Hannas által – a Welhöffer előképet felhasználó – Zrínyi Miklósról közzétett lovas portrénak rövid, de igényes barokk költeménye¹⁶ eredetileg Frankfurt am Mainban jelent meg Abraham Aubrynál (1628–1682), egy szintén 1663-as reprezentatív félalakos Zrínyi portrén.¹⁷

¹⁵ GIER „Buchdruck und Verlagswesen...” 488. SCHILLING, „Die Augsburgische Einblattdruck...” 392.

¹⁶ PAAS, „The German Political...” 60. P-2600. Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára App.M.486

¹⁷ PAAS, „The German Political...” 59. P-2599. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok 13131_Arc

Abraham Aubry, az 1650 és 1680 között meghatározó jelentőségű metsző és kiadó tizennégy kiváló minőségű ostromkép mellett több, nyolcsoros versekkel és kvalitatív metszetekkel megjelentetett, igényes portrészorozatot adott ki Lipót császárról, Raimondo Montecuccoliról, Zrínyi Miklósról és Péterről,¹⁸ Apaffy Mihály erdélyi fejedelemről és Forgács Ádámról,¹⁹ s a nagy ellenfélről.²⁰ Érsekújvár 1663-as másfél hónapig tartó ostroma folyamán három röplapot is közzétett hadmérnöki alaprajzot és hadi naplót is felhasználva.²¹ Az 1664-es év fordulatairól, Kanizsa ostromáról²² s a szentgotthárdi győzelemről is érdemi információkat közölt.²³ Míg a 16–17. századot vizsgálva a birodalmi röplapkiadásban 5%-nyi röplap köthető Frankfurt am Mainhoz,²⁴ addig az 1663–1664-es német röplapok 10%-a Frankfurt am Mainból származott.²⁵

Abraham Aubry az 1664-es tavaszi frankfurti könyvvásárra hosszabb összegzést tett közzé Zrínyi hadi tetteiről 1663 őszétől, majd külön a téli hadjáratról, és egy tizenöt metszettel illusztrált változatot 1664 első felének hadi vállalkozásairól, Zrínyi Miklós, Péter és a birodalmi segélyhadakat irányító Wolfgang Julius Hohenlohe érdemeit megjegyezhető versekben összegezve. Bár csak szignó jelezte az Aubry röplapon a vers alkotóját, mégis azonosítható a Regensburgban született Johann Georg Schlederrel (1597–1685). A jó tollú történetíró és újságszerkesztő lényeglátó külpolitikai áttekintéseket készített, s ő szerkesztette a nagy ívű, már a korban etalonnak tekintett, Matthäus Merian által 1633-ban indított, majd fia, ifjabb Matthäus Merian (1659–1716) által irányított, végül 1738-ig folytatott „*Theatrum Europaeum*” 21 kötetéből az 1652-ben (1647–1651) és az 1663-ban (1651–1658) megjelenteket.²⁶

Zrínyi Miklós aktuális hírneve alakításában még fontosabb, hogy Schleder adta ki 1639-től 1682-ig a száz-százhusz oldalas „*Relationis Historicae. Historische Beschreibung der denckwürdigen Geschichten*” című frankfurti féléves vásári füzeteket, mely sorozatot 1591-ben az evangélikus városi lelkész, Konrad Lautenbach (1534–1595) Jacobus Francus álnév alatt indított el, a kevésbé tehető kisvárosi befogadó közönségnek elérhető sajtótermékként.²⁷ A harmincéves háború után csak az igényes „újsággönyvek”

¹⁸ Uo., 59. 141. 200. 213.

¹⁹ Uo., 66. 97.

²⁰ Uo., 76. 159. 217. 224.

²¹ Uo., 90. 95.

²² Uo., 170.

²³ Uo., 237.

²⁴ SCHILLING, „Bildpublizistik...” 170.

²⁵ G. ETÉNYI Nóra, „Hírnév és politika. A hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós híre a Német-római Birodalomban”, in BENE, FODOR, HAUSNER, PADÁNYI, *Határok fölött...*, 241–260, 256.

²⁶ John Roger PAAS, „Johann Georg Schleder (1597–1685), Journalist, Chronickler and Broadsheet Author” in Andrew PETTIGREW ed., *Broadsheets, Single-sheet, publishing in the first age of Print* (Leiden: Brill, 2017) 316–334.

²⁷ Wolfgang BEHRINGER. *Im Zeihen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*, (Göttingen: Vandenhoeck, Ruprecht, 2003), 312–318.

jelentek meg, mint a török háború híreit az 1590-es évektől²⁸ szisztematikusan közvetítő, 1806-ig működő frankfurti kiadvány. Schleder az 1664-es tavaszi vásárra külön összegzést tett közzé Zrínyi őszi hadi tetteiről, a téli hadjáratról, és egy tizenöt metszetes változatot 1664 tavaszi hadi vállalkozásairól Zrínyi Miklós, Péter és Wolfgang Julius Hohenlohe érdemeit versekkel, s címlap-lovasportrékkal kiemelve.²⁹ A Welhöffer-féle augsburgi Zrínyi lovas portré Csáktornyát és az épülő Zrínyi-Újvárat bemutató hosszabb szövegrésze nürnbergi röplapokkal mutat szoros kapcsolatot. A leírást 1663-ban öt változatban tette közzé Johann Hoffmann (1629–1698) Lucas Schnitzer Zrínyi rezidenciát és a védelmi rendszert érzékletesen ábrázoló metszetével.³⁰

Az ismert háromszáz Hoffman-kiadvány mindegyike a gyors hírközlésre koncentrált, nagy hasznót eredményezve. Johann Hoffmann 1663-1664-ben harminchat magyar vonatkozású röplapot adott ki Zrínyi Miklós hadi tetteiről, a téli hadjáratról, Kanizsa ostromáról,³¹ s a szentgotthárdi csatáról. Zrínyit dicsőítő verses lovas portrét is

Johann Hoffmann
nürnbergi röplapja Csáktornyáról
és Zrínyi-Újvárról
(Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsernok 53901)

²⁸ SZALAI Béla, „A 15 éves háború metszetábrázolásai a frankfurti vásári tudósításokban 1593–1606”, in SZALAI Béla, *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800*. I. kötet: A mai Magyarország–Kiegészítések, I. (Budapest: Múzeum Antikvárium, 2003), 12–24.

²⁹ Denkmal Serinische Höliden-thaten: was nämlich Graf Niklas von Serin... seit sein im Herbstmonat 1663 angetreten dewalts in Hungaren... VD 17. 23:238511X, Mercurius Seriniano-Hohenlohe-Turcius VD 17 14:007967D, Höchst Ruhm- und denckwürdiger Verlauff dero Geschichten, so von Herrn Niklas Grafen von Serin, Generale in Hungarn... vollbracht worden. VD 17 14: 079032D CENNERNÉ, „A Zrínyi család...” 133. Zrínyi Miklós és Péter lovas képmása mellett Montecuccoli képmásként azonosította, bár a szöveg Hohenlohe katonai szerepét emelte ki. Több korabeli lovasportré is hasonló vonásokkal ábrázolja Montecuccolit és Hohenlohet. G. ETÉNYI Nóra, „Wolfgang Julius Hohenlohe Zrínyi-kultusza”, in *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2008), 437–464; PAAS, „The German Political...” 145. P 2686

³⁰ Warhaffte und eigentliche Geometrischer Grund-Riss, des alten Gräflichen Haus Serin-War, und der hernach neuerbauten Vestung Serin-War über der Traba liegend in Slavonien, nach der Scala durch einen Inschienör in Grundriss gemacht. PAAS, „The German Political...” 127– 131. P-2668. P-2669, P-2670. P-2671, P-2672. MNM TKCS 53901

³¹ Abbildung dess sehr festen Plazes Canischa und ausführliche Erzählung dessen was unter wäherender Belägerung derselben sich zugetragen. PAAS, „The German Political...” 180. P-2721

közölt,³² s képes beszámolót tett közzé 1664 februárjában a regensburgi birodalmi gyűlésre bevonuló szász választófejedelemről, s menetében Zrínyi Péterről,³³ majd 1665-ben a vasvári béke ratifikálására Bécsbe érkező török követségről,³⁴ s a Krétaért vívott küzdelemről.³⁵ A Franekerben született, Nürnbergbe 1655-ben költöző Hoffmann aktívan kapcsolódott be abba a konjunktúrába, melyet a vizuális és nyomtatott információ modernizálásával a nürnbergi kulturális elit teremtett.³⁶

A harmincéves háború alatt a gúnyképekkel devalválódott röplapok megújítójaként Paul Fürst (1608–1666) játszott kulcsszerepet,³⁷ 363 erkölcsnemesítő, közjót szolgáló röplapjával növelve a műfaj társadalmi presztízsét.³⁸ Az igényes kortárs gyűjtő, Johann Weichard Valvasor (1641-1693) 7921 darabos kollekciójában háromszáz szofisztikált metszettel és verses szöveggel közzétett, főként vallásos tárgyú Fürst kiadvány található.³⁹ Fürst röplapjain rendszeresen közölt verseket Georg Philipp Harsdörffertől (1607-1658), Johann Klajtól (?1616-1656) és Sigmund von Birkentől.⁴⁰ Az 1644-ben Harsdörffer által alapított nürnbergi Pegnitz-parti Költők Társasága misszióknak tekintette az aktív közéletet, a társadalmi normák formálását.⁴¹ Az 1662-ben a társaság elnökévé választott Sigmund von Birken

³² CENNERNÉ, „A Zrínyi család...” 118. D 33. PAAS, „*The German Political...*” 84. P-2624. 82. P-2623

³³ PAAS, „*The German Political...*” P-2701. 160.

³⁴ Uo., 288. P-2831

³⁵ Uo., 355. P-2898

³⁶ Gertie DENEKE, „Johann Hoffmann: Ein Beitrag zur Geschichte des Buch- und Kunsthandels in Nürnberg”, *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 1 (1957), 337– 364, 340– 341; Michael DIEFFENBACHER UND Wiltrud FISCHER- PACHE, Hg., *Das Nürnberger Buchgewerbe: Buch und Zeitungsdrucker, Verleger und Druckhändler vom 16. bis 18. Jahrhundert* (Nürnberg: Selbstverlag des Stadtarchiv Nürnberg, 2003), 378–394.

³⁷ John Roger PAAS, „The Changing Landscape of the Competitive Nuremberger Print Trade: The Rise and Fall of Paulus Fürst (1608– 1668)” in *Specialist Markets in the Early Modern Book World: Library of the Written World* 40, eds. Richard KIRWAN and Sophie MULLINS (Leiden: Brill, 2015), 35– 64.

³⁸ Johannes BOLTE, „Bilderbogen des 16. und 17. Jahrhunderts, der Kunsthändler Paul Fürst in Nürnberg”, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 20 (1910): 195– 202; Theodor HAMPE, „Beiträge zur Geschichte des Buch- und Kunsthandels in Nürnberg II. Paulus Fürst und sein Kunstverlag II. Ergänzungen und Nachträge” in *Mittelungen aus dem Germanischen Nationalmuseum* 1914– 1915 (1915) 3–124, 1920– 21 (1921) 137–170. Manfred GRIEB Hg., *Nürnberger Künstlerlexikon* (München: Saur, 2007) 436.

³⁹ Mirna ABAFFY, „Nürnberški nakladnici grafika Paulus Fürst i Johann Hoffman u Valvasorovoj grafičkoj zbirici Nadbiskupije zagrebačke”, *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005): 157–170.

⁴⁰ John Roger PAAS, „Sigmund von Birken anonyme Flugblattgedichte im Kunstverlag des Paul Fürst”, *Philobiblon* 34 (1990): 321– 339; Hans-Otto KEUNECKE, „Buchverlag, Buchdruck und Buchhandel in Nürnberg 1640– 1650”, in *Johann Klaj (um 1616-1656), Akteur – Werk-Umfeld*, Hg. Dirk NIEFANGER und Werner Wilhelm SCHNABEL (Berlin – Boston: De Gruyter, 2019), 212–214.

⁴¹ John Roger PAAS Hg., *Der Franken Rom: Nürnberger Blütezeit in der zweiten Hälfte der 17. Jahrhunderts*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 1995); Blake Lee SPAHR, „Nürnberg's Stellung im

(1626–1681) a kifinomult költői stílust és nyelvhasználat igényességét képviselte az elegáns kötetek mellett rölpapokon is nívós verseket anonim módon publikálva.⁴² Paul Fürst a jelentős barokk költők mellett a jónévű nürnbergi metszővel és kiadóval, Jakob von Sandrarttal (1630–1708) is intenzíven együttműködött.⁴³ A Sandrart metsződinasztia több generációja játszott kulcsszerepet a rölpapmetszetek esztétikai színvonalának növelésében. A Jakob von Sandrart által 1662-ben alapított „Festészeti Akadémia” szerte a Német-római Birodalomban fontos művészeti katalizátornak számított. Nagybátyja, a neves festő és művészetelméleti író, Johann von Sandrart (1606–1688) kortárs német képzőművészeket bemutató többkötetes könyvének közreadásában is segédkezett.⁴⁴ Jakob von Sandrart négyszáz ismert metszete közül több hadmérnöki alaprajz és kvalitásos portré kapcsolható a török elleni háború nyomtatott híráramlásához. 1663–1664-ből hetven féle lovasportré maradt fent I. Lipótról, a császári és birodalmi seregek hadvezéreiről, a Zrínyi fivérekről, Batthyány Ádámról, IV. Mohamed szultánról vagy Köprülü Ahmed nagyvezírről. A Sigmund von Birken verseivel, Jakob von Sandrart metszeteivel készült, katonai érdemeket, politikai befolyást kifinomult eszköztárral érzékeltető lovasportré sorozat hosszútávon etalon jelentett.⁴⁵

Jacob von Sandrart metszete és Sigmund von Birken verse nürnbergi lovasportrén (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok T 4671)

literarischen Leben des 17. Jahrhunderts” in *Stadt – Schule – Universität – Buchwesen und die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert*, Hg. A. SCHÖNE (München: Beck, 1976), 73–84; Wolfgang HARMS, Anonyme, „Texte bekannter Autoren auf illustrierten Flugblättern des 17. Jahrhunderts: Zu Beispielen von Logau, Birken und Harsdörffer”, *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 12 (1985): 49–58.

⁴² Sigmund von BIRKEN, *Teutsche Rede-Bind und Dicht Kunst oder Kurze Anweisung tu Teutschen Poesie* (Nürnberg, 1679); ÖTVÖS Péter, „Das Welt-Buch”. Barthold Heinrich Brockes világképéről”, in *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650– 1750)*, szerk. BALÁZS Mihály és BARTÓK István (Szeged: SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016), 83– 95, különösen 83– 84. John Roger PAAS, „Sigmund von Birken’s anonyme Flugblattgedichte im Kunstverlag des Paul Fürst”, *Philobiblon* 34 (1990): 321–339.

⁴³ PAAS, „The Changing Landscape...” 61–62.

⁴⁴ Joachim von SANDRART, *Teutsche Akademie der edlen Bau-, Bild- und Malereikünste* (Nürnberg 1675–1679.)

⁴⁵ John Roger PAAS, „Jacob von Sandrarts gedruckte Reiterbildnisse mit Versen des Sigmund von

Az 1664-ben kiadott politikai vonatkozású német röplapok 60%-a Zrínyi hadi tetteivel foglalkozott.⁴⁶ A 17. század közepén információértékében, képanyagában és nyelvi-irodalmi stílusában megújuló műfaj elméletileg alkalmas lehetett volna a politikai érdemek mellett a poétikai Zrínyi-életmű reprezentálására, reflektálására, ennek azonban nincs nyoma az 1663–64-es időszakból ismert röplapokon.

A röplapokon közzétett irodalmi alkotások presztízsét bizonyítja Wilhelm Weber (1602–1661) koszorús nürnbergi költő, „újságíró” halálakor készült egész alakos státusképe, mely még akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk, hogy a két változatot özvegye, Anna Weber,⁴⁷ valamint fia, Hans Weber tette közzé.⁴⁸ A két röplap rövid életrajzzal és dicsőítő emblémákkal méltatta Wilhelm Weber közéleti szerepét, aki évtizedeken át adott ki újévköszöntő, gondosan komponált emblémákkal díszített barokk költeményeket – Paul Fürsthöz hasonlóan – ízlést és erkölcsöt formálva a közjó érdekében. A figyelemfelkeltő, nagy mennyiségű, érdemi információt közvetítő, sűrítő röplapok korabeli közérthetőségéhez sokféle aktuális híralapú nyomtatvány járult hozzá, melyek esetében szintén érdemes szöveggözpontú elemzést végezni.

Erasmus Francisci tradicionális és aktuális nyomtatott információi

A Német-római Birodalomban a 17. század közepén kibontakozó új kulturális virágzásnak Nürnberg volt az egyik legfontosabb fellegvára a művészeti, s különösen az irodalmi élet színvonala és széleskörű társadalmi beágyazottsága miatt.⁴⁹ A rangos nyomdászdinasztiákkal, kiadóvállalatokkal, metszőkkel rendelkező Nürnberg

Birken” *Philobiblon* 38 (1994): 16–32; John Roger PAAS, „Unbekannte Gedichte und Lieder des Sigmund von Birken” *Chloe, Beihefte zum Daphnis*, Amsterdam–Atlanta, 1990, XI; John Roger PAAS, „Unknown verses by Sigmund von Birken or maps by Jacob von Sandrart”, in *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 21 (1994): 7–9; John Roger PAAS, „Zusammenarbeit in der Herstellung illustrierter Werken im Barockzeitalter: Sigmund von Birken (1626–1681) und Nürnberger Künstler und Verleger”, *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*. 24 (1997): 217–239. MNM TKCS T 4671.

⁴⁶ G. ETÉNYI, „Hírnév és politika...” 250.

⁴⁷ Werner Wilhelm SCHNABEL, *Nichtakademisches Dichtern im 17. Jahrhundert: Wilhelm Weber Teutscher Poet und Spruchspecher in Nürnberg*, Frühe Neuzeit, 212 (Berlin–Boston: De Gruyter, 2017); John L. FLOOD, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire* (De Gruyter, Berlin – New York, 2011), 2206–2207. „Dieses Bildnuss und kurzen Lebens-Lauff Wilhelm Webers.” Graphik Arts Collection, Special Collections, Firestone Library Princeton University Q-000551. <https://graphicarts.princeton.edu/2018/04/29/this-portrait-and-short-life-path-of-wilhelm-weber/> (hozzáférés: 2021. 01. 30).

⁴⁸ „Eigentliche Bildnuss, dess Ersamen Wilhelm Webers” VD17, HAB W Xb FM 246 Embl. YA 9227kl Berlin

⁴⁹ Martin H. GRIEB, *Nürnberger Künstlerlexikon: Bildende Künstler, Kunsthandwerker, Gelehrte, Sammler, Kulturschaffende und Maezene vom 12. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, Hg. von Mafred H. GRIEB 1. A–G. (München: Beck, 2007), 379.

az 1500-as évektől a könyvkiadást, kéziratot újságokat, röplapokat tekintve piacvezető szerepet játszott a Német-római Birodalomban.⁵⁰ A város tehető és információéhes polgárai biztos megélhetést nyújtottak a korabeli „tudásmanege-
reknek”, akik a kurrens ismereteket változatosan, bár nem csak magas esztétikai
nívón közvetítették. Az 1660-as évektől Nürnbergben alkotott Erasmus Francisci
(1627–1694), a korszak egyik legtöbbet citált kompilátora, aki elsősorban az Endter
kiadónak dolgozott, de más jelentős nürnbergi kiadókkal is együttműködött.⁵¹
Tipikus sajátos polihisztora a korszaknak, aki 1691-ben hatvanhat (korábban
részben névtelenül írt) műve kapcsán nevezte meg magát szerzőként.⁵² Változatos
tematikájú és műfajú egyházi írásai, török háborúról írt történeti-politikai művei,
egzotikus országokról nyújtott panorámái a szórakoztatásra és hasznosíthatóságra
törekedtek, alkalmanként kifejezetten asztali beszélgetésekhez⁵³ társalgási témát és
mintát nyújtva.⁵⁴ Az irodalmi közéletben 1661-től aktív szerző az 1663–1664-es
török háborúra vonatkozó huszonegy nyomtatványnál működött közre, sok-
oldalúan „gazdálkodva” az információval: közismert 16. századi szerzők műveit
aktuális nyomtatott hetilaphírekkel, relációkkal felújítva, műfajában korszerűsítve.
Erasmus Francisci minden 1663–1664-es művében utalt Zrínyi Miklós szemé-
lyére és hadi sikereire, így releváns kérdés, hogy ismerte-e Zrínyi költői szerepét,
életművét. Nemeskürty Harriet elemezte elsőként Erasmus Francisci egy 1664

⁵⁰ Lore SPORHAN-KREMPPEL, *Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700*, Nürnberger Forschungen 10, Nürnberg, 1968.

⁵¹ Gerhard DÜNNHAUPT, „Das Oeuvre Erasmus Francisci 1627– 1694 und sein Einfluss auf die deutsche Literatur”, *Daphnis* 6 (1977): 359–364; Gerhard DÜNNHAUPT, Erasmus Francisci: Personalbibliographien zu dem Drucken des Barock Band 2. (Stuttgart: Hiersemann, 1990) 1514–1549; Francesca FERRARIS, *Neue Welt und literarische Kuriositätensammlungen des 17. Jahrhundert Erasmus Francisci (1627–1694) und Eberhard Werner Happel (1647– 1690)* in *Von der Weltkarte zum Kuriositätenkabinett Amerika im deutschen Humanismus und Barock*, Hg. Karl KOHUT (Frankfurt am Main: Vervuert Verlag, 1995), 79–92.

⁵² Verzeichniss meiner Erasmi Francisci bisshero gedruckter Schriften. Nürnberg, 1691 VD17 12: 108956W

⁵³ Rosemarie ZELLER, *Spiel und Konversation im Barock: Untersuchungen zu Harsdörffers „Geschprächspielen”* (Berlin–New York: 1974.); NÉMETH S KATALIN, „Fiktív német beszélgetések Magyarországról (Johann Georg Schielen írásai, 1683)” in NÉMETH *Magyar dolgokról...* 141–160.

⁵⁴ Christian MEIERHOFER, *Alles neu unter der Sonne: Das Sammelschrifttum der Frühen Neuzeit und die Entstehung der Nachricht*, 2010. Stefanie STOCKHORST, „Wissensvermittlung im Dialog Literarische Pflanzenkunde und christliche Weltdeutung in den Rahmenstücken von Johann Rists, „Monatsgesprächen” und ihrer Fortsetzung durch Erasmus Francisci”, in *Polyhistorismus und Buntschrifstellerei*, Hg. Flemming SCHOCK (Berlin: De Gruyter, 2012), 67– 90. Roswitha KRAMER, „Gespräch und Spiel in Lustgarten Literatur und Geselligkeit in Werk von Erasmus Francisci”, in *Geselligkeit und Namen Gesellschaft im Barock Zeitalter*, Hg. Wolfgang ADAM (Wiebaden: Harrasowitz, 1997) 505–530.

kora tavaszán jelöletlenül kiadott művében⁵⁵ kivastagítva szereplő Serini-Sirena szójáték jelentőségét, felvetve Zrínyi Miklós „Adria-tengernek Syrenia” műve ismertségének lehetőségét a nürnbergi irodalmi elit vonatkozásában.⁵⁶ Az ötvenoldalmi szöveg kerettörténete egy, a Rajna mentén utazó német katona, egy francia nemes és „urum Istvánffy” beszélgetése. A fiktív magyar szereplő beszédes neve mellett a szövegben többször, így a mohácsi csata kapcsán olvasható hivatkozás Istvánffy Miklós történetíró művére,⁵⁷ a felhasznált ismeretanyag megbízhatóságát bizonyítva. A nürnbergi kiadvány az 1663 januárjában megnyitott regensburgi birodalmi gyűlés segélycsapatokról döntő tárgyalásai időszakában látott napvilágot, amikor I. Lipót császár is a birodalmi gyűlésen tartózkodott, s a védekező vagy az offenzív háború koncepciója, s a birodalmi segélyhadak fővezérének személye állt a viták középpontjában. Az 1663-as év nagy veszteségei, Érsekújvár török kézre kerülése után, az 1664. január 14. és február 9. között a téli hadjárat sikerei kedvezőbbé tették a korábbi hadi és politikai helyzetértékelést. Az 1664 februári aktualitásokkal megjelent fiktív beszélgetésjátékban a német katona, Zrínyi nevét szójátékkal formálva, további „Zrínyivé váló” „Serinsierten” hadvezérekben látta az Oszmán Birodalommal való eredményes szembefordulás lehetőségét, Zrínyi katonai szerepét középpontba állítva.⁵⁸ Erasmus Francisci 1664-ben más címmel még két változatban közzétette az adatgazdag értekezést, mely sokoldalúan járta körül a gyors békekötés vagy egy törökellenes összefogásra építő támadó háború lehetőségét.⁵⁹ Erasmus Francisci polemikusan mutatta be a török háborút, Zrínyi személyes bátorsága és hadi szerencséje mellett az Oszmán Birodalom hadi potenciálját is hangsúlyozva. A beszélgetésben megjelenített német katona a békekötés mellett érvelve hangsúlyozta, hogy a „rettenetes sárkány” nem semmisíti meg a Magyar Királyságot jelképező Andromédát -- mely allegória 1663 augusztusában a nagyszombati egyetemen Forgács Ádám tiszteletére, Augsburgban Matthäus

⁵⁵ App.H. 935. Unlängst gepflogene Unterredung eines fürnehmen Ungarn, und Teutschen Cavalliers: Wobey zufferst die Frage ob bey jetzigen Conjunctionen, der Krieg oder Friede mit dem Türcken, ... durch Urum Isthuanfi, Herrn Leuenfusz und Monsieur Galliard unvorgreiflich abgehandelt... 1664.

⁵⁶ NEMESKÜRTY Harriet, „Egy erasmista dialógus Zrínyi Miklósról és Magyarországról 1664”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984): 321–327.

⁵⁷ Nicolaus ISTHVANFIUS, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* (Coloniae Agrippinae, 1622).

⁵⁸ Unlängst gepflogene Unterredung 1664. 9. „Levenfuess: Freylich! Ihr Herren Ungarn dörrfft euch eures Herren Generalissimi nicht schämen. Es ist diesem Cavallier angeborenen Ahnherren zubetretten. Wolte Gott, es Serinisirten alle andre hohe Officirer tapfer nach und nach theils unserer Sirenen wülden in lauter Serinen verwandelt! als denn möchten sich die Sachen viel anders schicken.”

⁵⁹ HAB 32,38, Pol (45) „Von dem Türcken-Krieg, Ob solcher Rathsamer fortzusetzen, oder aber Friedens-Mittel zuzuchen: Anmuthiges Gespräch, Zwischen Zweyen fürnehmen Krieges-Cavalliers..., 1664. 5.

Küsel (1629–1681) metsző által készített Fabricius János tézislapon is szerepelt.⁶⁰ A magyarországi tapasztalatot képviselő „urum Istvánffy” a valódi fegyvernyugvást nem jelentő török békekultúrát kárhóztatta, ismét beemelve a magyarországi politikai diskurzus nyílt háborút sürgető érvrendszerét.⁶¹ A Sirenen-Serinen kettősség a konkrét Zrínyi művön túl utalt a török elleni küzdelem lehetőségeinek eltérő megítélésére, a politikai és a katonai döntéshozók ellentétes helyzetértékelésére.

Erasmus Francisci, már egy korábbi, 1663 nyarán kiadott művében is elemezte a török háború esélyeit két művelt beszélgetőtárs, „Frischmuth” és „Wohlath”, „Friss Erő” és „Jó Tanács” diskurzusával, akik bár sokszor hivatkoztak újsághírekre, mégsem közvetlen az aktuális eseményekre reflektáltak, hanem a Német-római Birodalom politikai erőviszonyait, a birodalmi haderő felkészültségét, az Oszmán Birodalom haderejét elemezték száz oldalon.⁶² Ebben a dialógusban is hangsúlyosan, sőt képszerűen jelent meg a tengeri szirénekre való utalás, az Oszmán Birodalomnak való behódolás kísértésének nevezve a szirének törökös hangszerekkel, sípokkal, citerákkal és hangzatos ígéretekkel kísért „édes énekét”.⁶³ A dialógus mindkét fiktív szereplője a török hódoltatás veszélyeit a Magyar Királyság példájával támasztotta alá.⁶⁴

Ismét feltételezhető, hogy Erasmus Francisci az „Adriai tengernek Syrenája” kötetre, illetve „konceptciósűrítő” díszcímlapjára utalt.⁶⁵ A jelenleg ismert példányok és a kortárs kéziratok másolatok száma alapján azonban úgy tűnik, hogy Matthäus Cosmerovius (1606–1674) 1640-től működő nyomdájában általánosnak

⁶⁰ GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és magyar képzőművészet*, (Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 1986), 93–94. GALAVICS Géza, „Perseus megszabadítja Andromédát”, in *Történelem-Kép: Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ Árpád és SINKÓ Katalin (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000) 3, 367–368.

⁶¹ R. VÁRKONYI Ágnes, „A török elleni küzdelem eszméje a magyar politikai gondolkodásban”, *Történelmi Szemle* 17 (1974): 495–501.

⁶² ERASMUS FRANCISCI, *Die herandringende Türken-Gefahr: Das ist, Wohlgemeinete doch unvorgreffliche Erinnerung, in was hochbesorgtem das ganze Heil. Röm Reich jetziger Zeit stecke...* Nürnberg, 1663.

⁶³ Uo., 18. „Vielleicht jucken aber ihrer etlichen die Ohren nach der Türkischen Lock-Schalmey, und Sirenen-Pfeiffe, welche ihnen von einem hundert-jährigen Frieden und freyer Religion, gegen einem jährlichen Ducaten, von jeglichem Kopff vorsinget”.

⁶⁴ Uo., „Wiewol der Türcken ihre Music sonst nicht zum lieblichsten, sondern gar wild und misslautend klinget, hat der Herr Bruder doch recht ihre Anerbietungen eine Sirenen-Pfeiffe genant. Dann wie man von den Meer-Sirenen gedichtet, dass sie mit ihrem süßen Gesinge und Citharspiel die ihnen Gehör gebende Schifflente eingeschläffert, hernach dero Schiffe umgekehrt und die Leuthe gefressen: also pflügen diese verfluchte Erbfeinde der ganzen Christenheit, denen die sich mit ihnen einlassen, anfangs erleid- und annehmliche Bedingungen vortragen...”

⁶⁵ KLANICZAY Tibor, „Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74 (1970) 684–689; KISS Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2012), 110–134; BENE Sándor, Szirének a térképen: Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza” in BENE, FODOR, HAUSNER és PADÁNYI, *Határok fölött...*, 40–45; NAGY Levente, „Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben”, *Irodalomismeret*, (2018) 4–20.

tekinthető kétszáz példányszámnál is kisebb számban jelent meg Zrínyi kötete.⁶⁶ A szerzők, kiadók mellett a metszők révén is terjedhetett az információ. Az 1651-es címlapot készítő, Bécsben 1644–1652 között rendszeresen alkotó Georg Subarich ismert művésznek számított.⁶⁷ Az is elképzelhető, hogy Zrínyi Péter Velencében 1660-ban kiadott horvát fordítása, s e kötet díszcímlapja juthatott el a nürnbergi szerzőhöz, hiszen a kép metszőjét, Giacomo Piccinit (1617–1669) már a mintát jelentő „Il Mercurio overo historia de’ correnti tempi...” című Vittorio Siri (1608–1685) 1644 és 1682 között megjelenő 15 kötetes sorozatának 1647-es címlapjának készítésekor is számon tartották.⁶⁸ Piccini az 1660-as kompozícióhoz a jezsuita teológus Sylvester Maurus 1658-ban Rómában kiadott művének díszcímlapját is használta.⁶⁹

Erasmus Francisci azonban irodalmi alkotásként nem nevezte meg sem Zrínyi Miklós kötetét, eposzát, sem Zrínyi Péter horvát eposzfordítását. A nürnbergi kiadvány a korabeli közkeletű szirén értelmezéshez nyújt fogódzókat. A török hódolás veszélyeit kárhóztató, s a török elleni háború programját hirdető „szirén-olvasat” megjelent az 1651-es Zrínyi-kötet címlapján is,⁷⁰ Zrínyi Miklóst nehézlovassági páncélban, gyalogos sisakban „miles Christianusként” ábrázolva.⁷¹ A 16-17. századi emblémáskötetek több értelmezési keretet is kínáltak a szirének által képviselt

⁶⁶ V. ECSEDY Judit, „Egy ismeretlen „Syrena” variáns és Kazinczy: Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenaia” című művének kiadástörténetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95(1991): 235–251; V. ECSEDY Judit, „Bécs 17. századi nyomdafelszereléseink egyik forrása”, *Magyar Könyvszemle* 121 (2005): 32. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „A Zrinyias és Csokonai Árpádiása”, *Napút: Irodalom, művészet, környezet* 22, 4. sz. (2020): 28–43; PINTÉR Márta Zsuzsanna, „A »Szigeti Veszedelem« két XVII. századi másolata”, in *Zrínyi-dolgozatok* 1 (1984): 169–191.

⁶⁷ MILAN PELC, „Georgius Subarich sculpsit Viennae – bakroreazac Juraj Šubaric u Becu oko 1650. godine: Djela i narucitelji”, *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 39 (2015): 55–74; KNAPP Éva, „Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez”, in KNAPP Éva, *Librum evolo: Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból*, (Budapest: reciti, 2017), 35–41; TÜSKÉS Gábor, „A szigetvári és költő Zrínyi Miklós ábrázolásai”, in TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *A Fortunatustól a Törökországi levelekig: Válogatott tanulmányok* (Budapest: Universitas Kiadó–MTA BTK ITI, 2015) 225–252.

⁶⁸ CENNERNÉ WILHELMB Gizella, „Zrínyi Péter arcképei” *Folia Archeologica* 21 (1970) 177–192.; KLANICZAY, „Zrínyi olvasmányaihoz...” 684–689; PETÁK Eleonóra, „Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról”, *Hadtörténelmi Közlemények* 32 (1985): 682–689; NAGY, „Címlapmetszet és ambivalencia...” 7.

⁶⁹ KNAPP, „Zrínyi Miklós...” 40.

⁷⁰ GALAVICS, „Kössünk kardot...” 79; BORIÁN Előd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történeírás tükrében*, Pannonhalmi Füzetek 50. (Pannonhalma: Bencés Kiadó, 2004) 336; SZILÁGYI András, „Önjellemzés és szerepvállalás: Az allegorikus portré műfajának néhány jellegzetes változata a 17–18. századból”, in *Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó (Budapest: L’Harmattan Kiadó – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010), 293–294; NAGY, „Címlapmetszet és ambivalencia...” 16.

⁷¹ KNAPP, „Zrínyi Miklós...” 35–41.

evilági kísértések, hívságok, megvesztegetések felismerésére, s a védekezéséért üdvözítő magatartásformák elsajátítására.⁷² A korabeli világtérképeken látható,⁷³ protestáns és katolikus „kötelező iskolai olvasmányokban” szereplő szirének az udvari reprezentációban is helyet kaptak. Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin esküvői tortájára is készült „dereka alól hal leány képe” marcipánból.⁷⁴ 1663 júniusában a hampton court-i ünnepségen keltett feltűnést a szökőkutat díszítő négy szirén.⁷⁵ Ferdinand Maria bajor választófejedelem 1663-ban rendelt Velencében olyan díszhajót, melyet táncoló szirének díszítettek.⁷⁶ A Velencében kiadott metaszetek iránti élénk délnémet érdeklődés, s a török elleni háborúban aktív szerepet vállaló bajor választófejedelem reprezentációs eszköztára felveti a kérdést, hogy miért nincs Erasmus Francisci diskurzusaiban direkt utalás Velence és a Porta között 1645-től 1669-ig Kréta szigetért zajló tengeri küzdelemre, melyről Nürnbergben is sok nyomtatvány tudósított, sőt az épülő Zrínyi-Újvárt bemutató nürnbergi röplapon is utaltak a tengeri hadszíntérre.⁷⁷

A német barokk irodalom jelentős alkotói a döntéshozó elit útját veszélyeztető kísértések közérthető megjelenítéseként használták a szirén szimbólumot a 17. század közepén. A hosszú évekig Leidenben tanult és jogi ismereteket szerzett, a kortársak által költőként és drámaíróként is elismert Andreas Gryphius (1616–1664) a kivégzett I. Károly angol királyról 1657-ben írt és 1663-ban átdolgozva újra bemutatott darabjában meg is szólaltatta a szirének kórusát.⁷⁸ A Pegnitz-parti Költők Társaságát megszervező Georg Philipp Harsdörffer (1607–1658)⁷⁹ 1652-ben, az év vízkeresztjén, a reformátusból katolikus hitre tért I. Ernő Hessen-Rheinfels tartomány örgrófja (1623–1693) és

⁷² BORZSÁK István, „Adria tengernek Syrenaia”, *Irodalomtörténet* 47 (1959): 480–488; KISS, „Imagináció és imitáció Zrínyi...” 129–130; NAGY, „Cimlapmetszet és ambivalencia...” 11–12; BENE, „Szirének a térképen...” 44; BENE Sándor, „Szigeti veszedelem: Fikció, valóság és a halál pedagógiája”, in *Vár állott...* Tudományos történelmi konferenciák, Vajdahunyadvár 2013–2016, szerk. HERMANN Róbert (Budapest: LineDesign Kiadó, 2017) 148; BENE Sándor, „Orpheus és Hercules...”, BALÁZS, BARTÓK, *A felvilágosodás előzményei...* 157–172; KNAPP, „Zrínyi Miklós...” 35–41.

⁷³ R. VÁRKONYI Ágnes, „Zrínyi és Ortelius”, *História* 1984. 4. 35; BENE, *Orpheus és Hercules...* 164.

⁷⁴ SZABÓ Péter, „Bethlen Gábor lakodalmára csinált ékességek”, in *Uő, Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2008), 289.

⁷⁵ Antoine Augustin BRUZEN de la Martiniere, *Historisch– Politische– Geographischer Atlas der ganzen Welt, oder grosses und vollständiges Geographisch- und Critisches Lexikon* (Leipzig, 1746), 5. Theil (G-H) 1271.

⁷⁶ *Merckwürdigkeiten oder vorzügliche Erscheinungen der Natur* 7. 1808, 104–105.

⁷⁷ PAAS, „*The German Political...*” P-2667, 126.

⁷⁸ Stefanie AREND, „Figures des Paradoxen in Andreas Gryphius' Trauerspielen: Catharina von Georgien und Papinian” in *Andreas Gryphius (1616–1664) Zwischen Tradition und Aufbruch*, Hg. Oliver BACH und Astrid DRÖSE (Berlin-Boston: Walter de Gruyter, 2020).

⁷⁹ Anthony ALMS, „Sound Theology, Musical Morality in the Opera Seelewig”, *Journal of Research online* 2011. 1–17, <http://www.jmro.org.au/index.php/mca2/article/view/46/23> (hozzáférés: 2021. 01. 30).

felesége, Eleonóra (1632–1689) udvari ünnepségre írt színdarabjában jelentek meg szírenek.⁸⁰ Sigmund von Birken Christian Ernst brandenburgi örgróf (1644–1712) francia, itáliai, németalföldi és spanyolországi utazásait örököltte meg a „brandenburgi Ulysses” útinaplójaként 1668-ban.⁸¹ 1668-as hazatérésekor Sophia Elisabeth braunschweig-lüneburgi hercegnő (1613–1676) Ulissesről látott színdarabot.⁸²

Erasmus Francisci sokat citálta kurrens művek bejáratott és elvárt ismeretanyagát, Nagy Sándor, Julius Caesar, valamint Tilly, Gusztáv Adolf hadvezéri stratégiai képességeit, s hadszervezési tevékenységét méltatva, Niccolo Machiavelli és Diego de Saavedra Fajardo közismert alapvetéseit inkább felidézve, mint behatóbban elemezve. Erasmus Francisci beszélgetésjátéka több fordulatában, utalásában, s szemléletében párhuzamot mutat a német barokk egyik kiemelkedően nagy hatású művével, Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen (1622–1676) fiktív kiadói név alatt, valószínűleg Nürnbergben, a Felssecker kiadónál 1668-ban közzétett, „A kalandos Simplicissimus” című művével, mely a harmincéves háborút követő erős békevágyat, háborúellenességet képviselte közérthető és népszerű módon a Német-római Birodalomban.⁸³ A jól tájékozott Erasmus Francisci számára kihívás lehetett a kétféle érdek, a békevágy és a török háború ügyének képviselése. A szírenek a politika és a propaganda ambivalens viszonyait is jelképezték, mint Piccini Vittorio Siri 1647-es művéhez készített metszetén⁸⁴ vagy Zrínyi Péter 1660-ban közzétett fordításán.⁸⁵

Erasmus Francisci hosszadalmas és szerteágazó, de valóban több szempontú 1663–1664-es eszmefuttatásai sokféle területet érintettek a korabeli törökellenes birodalmi publicisztikák jellegzetes problémái közül, a hadügyek modernizálását, a török adózás szükségességét, a birodalmi területek, sőt a legjelentősebb európai országok összefogásának lehetőségét.⁸⁶

⁸⁰ Nachbarlicher Streit und Irrung zwischen denn Flüssen dem Rhein und der Thonay und beede Fürsté Persohnen, München BSB 4 Po germ. 59m

⁸¹ Sigmund von BIRKEN, *Hochfürstlicher Brandenburgischer Ulysses: oder Verlauf der Länder Reise, W Elche Der... Christian Ernst, Marggaf zu Brndenburg... verrichtet*, 1668.

⁸² „Poetisches Freuden-Spiel Von des Ulysses Wiederkunfft in Ithaken, Welches Der Durchleuchtigsten... Fr. Sophia Elisabeth, Verwittibten Hertzogin zu Braunschweig Lüneburg...” Güstrow, Christian Scheippel, 1668.

⁸³ TÜSKÉS Gábor, „Der Krieg bei Grimmelshausen im Spiegel der militärwissenschaftlichen Werke Miklós Zrínyi” in *Simpliciana: Schrifften der Grimmelshausen-Gesellschaft* XXVI. Jahrgang, 2004. (Berlin: Peter Lang) 29–59.

⁸⁴ KISS, „Imagináció és imitáció...”, 129–130.

⁸⁵ Zrinka BLAZEVIĆ és Suzana COHA, „Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái” in *A Zrínyiek a magyar és horvát történetében*, szerk. BENE Sándor és HAUSNER Gábor (Budapest: Zrínyi Kiadó, 2007), 137–165, itt 138, 143. Kritikája: NAGY, „Címlapmetszet és ambivalencia...” 13–17.

⁸⁶ Meike HOLLENBECK, „Türkenpublizistik im 17. Jahrhundert – Spiegel der Verhältnisse im Reich?” *MIÖG* 107 (1999): 111–130.

Az 1663-as beszélgetésjátékot Henri de La Tour d'Anvergne-Bouillion, Turenne marsall 1663. augusztus 31-i török elleni háborút képviselő orációjának német és latin nyelvű változatával zárta. Turenne marsall beszéde külön nyomtatványként is több kiadást ért meg 1663-ban és 1664-ben,⁸⁷ a francia törökpolitika irányváltását a Német-római Birodalomban is reprezentálva.

A jó tollú Erasmus Francisci sokrétű tudást vonultatott fel olvasóinak, pontos adatokat a magyarországi török háborúk 16. századi történetéről, sőt az Oszmán Birodalom működését, hatalomgyakorlási technikáit külön vaskos kötetben foglalta össze,⁸⁸ egyaránt felidézve a bukását jósoló próféciákat és az V. Károly, II. Miksa és II. Rudolf császár uralkodása alatti török háborúk terveit. Zrínyi Miklós téli hadjárata kapcsán Lazarus von Schwendi (1522–1583) javaslataira, hadseregreformjaira emlékeztetett.⁸⁹ A kiváló hadvezér és hadtudós 1593-ban Frankfurt am Mainban kiadott „Kriegs Discurs”-át Zrínyi is használta, sőt le is fordította.⁹⁰ Schwendi elméleti és gyakorlati kérdéseket elemző könyve a 17. század közepén közismert értekezésnek számított. Schwendi művéhez hasonlóan a Frankfurt am Mainban működő Wechel kiadónál jelent meg 1590-ben Johann Löwenklau (1541–1594) az „ősellenség” toposzokkal szemben „alternatív”, elfogadó török képet közvetítő „*Neue Chronica Türckischer Nation*” című köte-⁹¹ te, melyet Zrínyi is használt az „Obsidio Szigetiana” megírásakor.⁹² Löwenklau műveire Francisci sokszor hivatkozott, a hosszú értekezés mellett, közérthető párbeszédként⁹³ is többször kiadva a török szokások, rítusok árnyalt bemutatását.

⁸⁷ VD 14: 079276W Heinrichs von Tour/ Vice Comtens von Tourenne Rede/ So er gegen Denn aller-Christlichsten König über doe Türckischen Krieg zu Marsal den 30. Augusti lauffenden 1663. Jahre soll gehalten haben 1663. R. VÁRKONYI, „A török elleni küzdelem...”, 498–499.

⁸⁸ ERASMUS FRANCISCI, *Türckischen Staats und Regiments Beschreibungen: Das ist: Gründliche Nachricht von der Ottomannischen Monarchin Ursprung, Wachstum derselben Form zu ...* VD 17 23:238565L

⁸⁹ FRANCISCI, „*Türckischen Staats und Regiment...*” 127, 166–180.

⁹⁰ LAZARUS VON SCHWENDI, *Kriegs Discurs von Bestellung des ganzen Kriegswesens und von den Kriegsamptern*. Frankfurt am Main 1593.; PÁLFFY Géza, „Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a XVI. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583)”, in *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában: Tanulmányok Bariskai István 60. születésnapjára*, szerk. MAYER László és TILCSIK György (Szombathely: 2003), HAUSNER Gábor, *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2013), 80, 94, 103, 106, 113, 130–131.

⁹¹ ÁCS Pál, „»Pro Turcis« és »contra Turcos«: Kuriozitás, tudomány és spiritualizmus Johann Löwenklau (1541–1594) török historiájában”, in *„Ez világ mint egy kert...”: Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. BUBRYÁK Orsolya (Budapest: Gondolat Kiadó, 2010), 79–94.

⁹² KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, 2. jav., átdolg. kiad. (Budapest: Akadémiai, 1964) 143; ÁCS, „Pro Turcis.” 80; *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, szerk. Klaniczay Tibor és mások, Zrínyi Könyvtár 4 (Budapest: Zrínyi Kiadó, 1991) 181, 313, 376.

⁹³ Tisch-Reden, Eines Fürnehmen Bassa zu Consantinopel. Mit einem Teutschen Connestabel, Christliche Religion, das jetzige Türckische Kriegswesen betreffend VD17: 3. 011693D

Erasmus Francisci nürnbergi városi tanácsosoknak ajánlva, Christian Minsicht álnév alatt hatféle változatban jelentette meg Johann Hoffmann könyvkereskedőnél és a Felsecker kiadónál a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség várainról és városairól készített történeti-földrajzi összefoglalását, az 1663-1664-es eseményekről metszetekkel és térképekkel segítve a tájékozódást.⁹⁴ A kötet első változatát 1664 tavaszán adták ki, Kanizsa ostromának kezdetére, s a nagy kaliberű ágyúkra való várakozásra aktualitásként utalva, Zrínyi-Újvárt a Zrínyi fivérek katonai akcióinak kiindulópontjaként bemutatva.⁹⁵ Erasmus Francisci információi forrásaként többször jelölte meg az ulmi Martin Zeiler először 1646-ban, majd 1661-ben és 1664-ben is kinyomtatott adatgazdag művét,⁹⁶ Hieronymus Ortelius 1602-ben Nürnbergben közzétett, bestsellernek számító, több kiadást megért, 1665-re is bővített összegzését,⁹⁷ s sokszor idézte (olykor Orteliusal összevetve), Istvánffy Miklós történetírását. Erasmus Francisci egyaránt citálta I. Ferdinánd flamand diplomatájának, Augerius Gislenius Busbequiusnak az 1554 és 1562 közötti portai követként szerzett tapasztalatait közvetítő írásait, mint az „*Exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*” művét,⁹⁸ de a háborús megoldás helyett más utakat kereső Löwenklau értekezéseket is. A városokra bontott történeti-politikai országismertetés a vármegyék és a magyar főméltóságok szerepét is bemutatta. Szigetvár jelentőségének hosszú méltatása, bár utalt az 1664 tavaszán elterjedt téves hírre: a vár visszafoglalására, elsősorban az 1566. évi török ostromot összegezte, Szulejmán szultán jó ideig eltitkolt halálát ismertetve, s még inkább a szigetvári hős, Zrínyi Miklós áldozatát felidézve. A visszatekintés feleleveníttette a döntő roham előtt Zrínyi beszédét, a díszpáncél felöltését, az erszényébe tett aranyakat, a jobb kezében a kivont kardot és a bal kezében tartott címeres lobogót. A leírás annyira plasztikus, mintha egy konkrét szigetvári Zrínyi Miklós portrét látott volna maga előtt a szerző. A Szigetvárnál elesett Zrínyi Miklósról 1566-tól a Német-római Birodalomban kiugróan sok ábrázolás készült, melyek a 17. század közepén is jelenlévő képi tradíciót képviseltek.⁹⁹ A nürnbergi szerző számára könnyen hozzáférhető lehetett Matthias Zündt 1566-ban Nürnbergben

⁹⁴ Christian MINSICHT (Erasmus Francisci), *Neue und kurtze Beschreibung des Königreichs Ungarn: Dessen fürnehmsten Städten und Vestungen...* Nürnberg, In Verlegung Johann Hoffmanns Kunsthändlers, Gedruckt bey Wolf Eberhard Felsecker 1664. VD 17 23: 310603X

⁹⁵ FRANCISCI, „*Neue und kurtze Beschreibung...*” 347–349. VD 17 3 :698351R

⁹⁶ NÉMETH S. Katalin, „Magyarságismeret a 17. században (Martin Zeiller példája)”, in: Uő, *Magyar dolgokról...*, 167–184.

⁹⁷ Hieronymus ORTELIUS, *Chronologia, Oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und belagerungen der Städte und Vestungen. von Anno 1395 bis... gegenwertige Zeit* Nürnberg, Sibmacher 1602.

⁹⁸ HAUSNER, „*Mars könyvet olvas...*” 49–51, 107, 139.

⁹⁹ TŰSKÉS Gábor, A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós ábrázolásai, in BENE és HAUSNER, „*A Zrínyiek a magyar...*” 2007), 219–268.

készített félalakos, magyar nemesi viseletet hangsúlyozó hitelességre törekvő portréja, mely a főúr jobb kezében a kivont kardot is megörökítette, bár a horvát bán bal kezében a vár kulcsait ábrázolta.¹⁰⁰ Egyetlen közismert szigetvári Zrínyi Miklós ábrázolásra sem illik rá teljes mértékben az Erasmus Francisci-féle leírás, leginkább a wittenbergi Zrínyi-album kettős egész alakos portréján szerepel minden részlet, a családi címer két oldalán a díszpáncélos, valamint a kivont kardot és a bal kezében zászlót tartó magyar főnemes alakja.¹⁰¹ Erasmus Francisci hosszú Szigetvár leírása¹⁰² sem konkrétan, sem adataiban nem utalt a költő és hadvezér Zrínyi művére. A Zrínyi Péter által Velencében 1660-ban kiadott horvát nyelvű *Szigeti veszedelemben* szereplő Giacomo Piccini-féle szigeti Zrínyi portré sem hozható összefüggésbe az Erasmus Francisci által leírtakkal. Elképzelhető, hogy a szövegekhez hasonlóan, a leírt portré esetében is többféle adatot ötvözött a nürnbergi szerző, aki Zrínyi levágott fejének későbbi végtisztességét Istvánffy Miklós alapján mutatta be.¹⁰³ A családnak a török háborúban vállalt szerepe Berzence leírásánál, Zrínyi György 1594-es győzelmének felidézéséből is kitűnt.

Erasmus Francisci harminc oldalon át elevenítette fel a mohácsi csatát Ortelius, Löwenklau, s Brodarics István műve alapján, II. Lajost és Habsburg Máriát ábrázoló emlékérmét is megemlítve.¹⁰⁴ A rövid vagy pontatlan utalásból azonban itt sem lehet azonosítani az érmét. Johannes Cuspinianushoz hasonlóan¹⁰⁵ Erasmus Francisci is a cannaei csatához hasonlította a mohácsi vereséget, amint Habsburg Mária által megrendelt körmöcbányai Mohács emlékérmén is megjelent a párhuzam.¹⁰⁶ Az Oszmán Birodalom fénykorából felidézett hadi események után Pécs városának leírásánál a szerző kitért a téli hadjáratra, a nagy

¹⁰⁰ GALAVICS, „Kössünk kardot...”, 15; CENNERNÉ, „A Zrínyi család...” 48; TÜSKÉS, „A szigetvári és a költő...” 223–224.

¹⁰¹ ALBINUS PETRUS (red.), *De Sigetho Hungariae propugnaculo*. Witenbergae, 1587., és JOHANNES SOMMER, *Vita Jacobi despotae Moldavorum*, Witenbergae, 1587. *De Sigetho Hungariae propugnaculo: Zrínyi-album, Wittenberg, 1587*, kiad. SZABÓ András és KÖSZEGHY Péter, Bibliotheca Hungarica antiqua 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987); GALAVICS, „Kössünk kardot...” 22–23; CENNERNÉ WILHEMB, „A Zrínyi család...” 65; TÜSKÉS, „A szigetvári és a költő...” 219–220.

¹⁰² FRANCISCI, „Neue und kurtze Beschreibung...” 1664, 260–269.

¹⁰³ GALAVICS, „Kössünk kardot...” 15.

¹⁰⁴ FRANCISCI, „Neue und kurtze Beschreibung...” 269–297. A mohácsi csatáról Christoph Fuessl körmöcbányai éremverő is készített az uralkodópár kettős portréjával emlékérmét 1531 körül: PAPP Júlia, „Az 1526. évi mohácsi csata 16-17. századi képzőművészeti recepciója”, in *Több mint egy csata: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál és VARGA Szabolcs (Budapest, 2019), 175–178.

¹⁰⁵ TÓTH Gergely, „Bűnbakkepzés és propaganda Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: A 16. század történetírása)”, in FODOR és VARGA, *Több mint egy csata...*, 75–148.

¹⁰⁶ PAPP, „Az 1526. évi mohácsi csata...” 168–174.

kereskedő- és ellátóközpont felégetésére. Az eszéki híd felégetése kapcsán is utalt Szulejmán 1529-es és 1566-os hadjáratára Wilhelm Dilich Magyar Krónikáját¹⁰⁷ és Caspar Ens művét citálva.¹⁰⁸

A Magyar Királyságot bemutató kötet lezárásánál is megragadható Erasmus Francisci 1663–1664-es írásainak ambivalens helyzetértékelése, egyrészt a hadvezéri tehetség, személyes helytállás értékének elismerése, másrészt az oszmán hadseregben rejlő hadi potenciál hangsúlyozása. A kötet utolsó történeti példázata Kőszeg Jurisich Miklós által irányított 1532-es kitartó védelme Istvánffy Miklós műve alapján.¹⁰⁹ Függelékben Bécs 1529-es török ostroma olvasható, a császárvárost veszélyeztető, ám visszaszorított oszmán sereg példázatával.¹¹⁰

A nagy munkabírású szerző-szerkesztő 1664-ben több kiadásban is közzé tette híres hadvezérek életútját összegző, portrémetszetekkel illusztrált kötetét, melyben az 1663–64-es magyarországi török háború jelentős hadi tetteiről is megemlékezett.¹¹¹ Az 1665-ben kiadott változatban az 1657-től kibontakozó krízisben elesett erdélyi fejedelmeket, II. Rákóczi Györgyöt és Kemény Jánost is bemutatta. Az 1665-ös kötet 68., utolsó életrajzában Zrínyi Miklós horvát bán, a császári udvari titkos tanácsosa, magyar hadvezér életútját mutatta be tizenkét fejezetben Zrínyi-Újvár építésétől Kanizsa ostromán át, a szentgotthárdi csatát követően Bécsbe utazását is megemlítve, a végzetes vadászbalesetig. A húszoldalas összegzés a felső-magyarországi török hódolatás veszélyét ismertetve növelte Zrínyi Miklós és Péter győzelmeinek katonai és politikai értékét. Kanizsa ostrománál Zrínyi hadmérnökének, Duboi d' Avaucourtnak a szakszerű tudását is kiemelte. Zrínyi Miklós nemzetközi elismertségét az aranygyapjas renddel, XIV. Lajos és VII. Sándor pápa diplomáciai ajándékainak felsorolásával érzékeltette.¹¹²

Erasmus Francisci az 1663–1664-es magyarországi török háború eseményeit közérthetően interpretáló művei igazolják a szerző széleskörű tájékozottságát Zrínyi Miklós katonai és politikai szerepéről, de nem bizonyítják, hogy reflektálna Zrínyi költői szerepére, műveire. Az 1663–1664-es nyomtatott információkból építkező

¹⁰⁷ Wilhelm DILICH, „Ungarische Chronica...”, Cassel, 1600, Cassel, 1606.

¹⁰⁸ Caspar ENS, *Rerum Hungaricarum historia* Köln, 1604. FRANCISCI, „*Neue und kurtze Beschreibung...*” 312–315.

¹⁰⁹ FRANCISCI, „*Neue und kurtze Beschreibung...*” 315–345

¹¹⁰ FRANCISCI, „*Neue und kurtze Beschreibung...*” 355–379.

¹¹¹ FRANCISCI, *Historischer Lorbeer-Kranz, der Christlichen Rittersleute, So in Siebenbürgen, Ungarn, Steyermarck und in Africa für ihre Christlichen Namens gefochten und darüber den Tod erlitten.*] Hoffmann, Nürnberg, 1664.

¹¹² *Geschicht von dem Herren Grafen Niclas Serini...* in, Erasmus Francisci, *Der Hohe Traul-Saal, oder Steigen und Fallen grosser Herren* Endter, Nürnberg 1665. 1157–1173 VD 17 1: 069070M. PÁLFFY Géza, „A politikus katona és a költő– író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitása” *Hadtörténelmi Közlemények* 127(2014): 867–880.

Francisci-művek ötvözték a tradicionális ismereteket s a kurrens híreket, használva és alakítva a nyomtatott birodalmi nyilvánosságot.

A frankfurti és lipcsei könyvvásárookra kiadott nyomtatott katalógusok mellett alkalmanként német hetilapokban is megjelentek különleges könyvekre vonatkozó hírek. Diplomatak levelezése bizonyítja, hogy Gualdo Galeazzo Priorato I. Lipót császár uralkodását bemutató első kötetének megjelenését is már előzetesen nagy érdeklődés kísérte Bécsben 1670-ben. A Hessen-Kasselt képviselő követek marburgi újsághír gyűjteményében is szerepelt olyan 1671. augusztus 6-án közzétett hetilap, mely a bécsi Cosmerovius és nürnbergi Endter kiadó nyomtatványáról adott hírt. A metszetekkel gazdagon illusztrált kötetnek azonban a politikai értéke számított elsődlegesnek, a három magyar főnemes, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc 1671. április 30-i kivégzésének hivatalos bécsi beszámolójaként.¹¹³ Zrínyi Miklós horvát és magyar katonaság élén Pilzen környékén való felvonulásáról 1647 őszén is tudósítottak hetilapok.¹¹⁴ A Cosmerovius kiadó bécsi hetilapja rendszeresen közölt híreket a magyar főméltóságok hadi és politikai tevékenységéről és a császári udvarban való jelenlétéről, ám e hetilap példányai csak töredékében maradtak fent az 1650-es évekből. Így nem bizonyítható, csak feltételezhető, hogy 1651-ben lehetett volna hírértéke a Cosmerovius hetilapban Zrínyi Miklós horvát bán reprezentatív kötetének, arra is lehetőséget nyitva, hogy a magyar főméltóság alkotásának híre eljusson a birodalmi kulturális elithez – hiszen Bécsben közzétett nyomtatványok gyakran jelentek meg új kiadásban, modernizálva a Német-római Birodalomban.¹¹⁵ Német hetilapok esetében az 1680-as évektől figyelhető meg bevett gyakorlatként – főleg tudományos – könyvújdonságok „recenziója”, kritikája.¹¹⁶

¹¹³ Hessisches Landesarchiv Hessisches Staatsarchiv Marburg 4 g. Zeitungen NUM XXXIII. 1671. augusztus 6. Nunmehr ist eine Ausführliche und warhafftige Beschreibung mit allergnädigsten Befehl Ihr. Kayesrl. May. gedruckt heraus wie nemblich mit denen Criminap- Processen undd darauf erfolgten Execution wider die drey Grafen Frantz Nadasdy, Peter Serini und Franz Christoph Frangepani eygentlich hergangen sey.

¹¹⁴ Extra Ordinari Mittwoch Postzeitungen, Anno 1647 Num. CLXXXII. Pilsen, 1647. szeptember 17.

¹¹⁵ Norbert BACHLEITNER, Franz M. EYBL, Ernst FISCHER, *Geschichte des Buchhandels in Österreich* (Wiesbaden: Harrasowitz, 2000), (1520–1648): 18–47; (1648–1740): 52–90; Paul RAABE, „Der Buchhändler im achtzehnten Jahrhundert in Deutschland”, in *Buch und Buchhandel in Europa im achtzehnten Jahrhundert*, Hg. Giles BARBER und Bernhard FABIAN (Hamburg: Hauswedell, 1981), 271–291.

¹¹⁶ Detlef DÖRING, „Die res publica litteraria im mitteleutschen Raum um 1700 im Spiegel ihrer Korrespondenz”, in *Strukturen der deutschen Frühaufklärung 1680–1720*, Hg. Hans Erich BÖDECKER (Göttingen: Vandenhoeck et Ruprecht, 2008), 71–98; Thomas HABEL, „Wilhelm Ernst Tentzel as a Precursor of Learned Journalism in Germany: Monatliche Unterredungen and Curieuse Bibliothec”, in *Scholars in Action: The Practice of Knowledge and the Figure*, eds. André HOLENSTEIN, Hubert STEINKE and Martin STUBER (Leiden–Boston: Brill, 2013), 289–317.

Gerard Bouttats Jan Thomas festménye alapján készült metszete, Zrínyi Miklós halála után Bécsben kiadott portrén Franz Schwaiger versével (Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára Apponyi Metszet 74.)

A Bécsben, Zrínyi Miklós hadi tetteiről 1664-ben kiadott verses-metszetes kiadványok archaikusabb képet mutatnak, mint a délnémet birodalmi városokban közzétett röplapok.¹¹⁷ Bár az özvegy megrendelésére jelent meg metszetként a hitelességében és művészi kvalitásaiban is legkiválóbb Zrínyi portré, Jan Thomas festménye alapján, 1665-ben.

Esterházy Pál és Esterházy Orsolya 1664-es levélváltása is bizonyítja, hogy a magyar főnemesek a Cosmerovius nyomtatványokat nagy figyelemmel kísérték. A Zrínyi özvegye által a november 18-i tragédiára kiadatott gyászverseket és Zrínyi Miklós mára elvesztett arcképét Esterházy Pál december 1-én már el is küldte a feleségének, Esterházy Orsolyának.¹¹⁸

Sigmund von Birken császári udvari kapcsolatai

Az Erasmus Francisci által nyújtott kép sokoldalú és adatgazdag, de igazán „bennfentes”, politikailag különleges értékkel bíró, „exkluzív” információkkal a nürnbergi irodalmi elit

tagjai közül Sigmund von Birken rendelkezett. Birken levelezése és naplója bizonyítja a szerző aktív szerepét az 1663–1664-es törökellenes propagandában. Birken gyorsan, nagy munkabírással és sokféle műfajban alkotott. Erasmus Franciscihez hasonlóan modernizált népszerű 16. századi törökellenes műveket.¹¹⁹ A nürnbergi Endter kiadóval együttműködve, I. Lipót megrendelésére 1668-ban Jacob Fugger „Österreichische Ehrenwerk” című művét reprezentatív kötetben tette közzé.¹²⁰ 1664 januárjától készítette a Duna menti városokat bemutató kötetét,

¹¹⁷ App.M. 356. PAAS, „The German Political...” 192, P-2733.; CENNERNÉ WILHELMB, „A Zrínyi-család...” 175. D 179.

¹¹⁸ MONOK István, ZVARA Edina, *Esterhasiana Bibliotheca. A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2020), 425. 2616. tétel. App.M. 74.

¹¹⁹ SIMON WOLDER, *New Türckenbüchlein, oder Rathschlag, de Türcken zu überziehen*, 1558. SIMON WOLDER, *Türckischer Untergang*, 1664.

¹²⁰ VISKOLCZ Noémi, „Újabb adatok a Nádasdy Mausoleumról” in *Kultúra és közösség* 10 (2006) 75–81;

mely aktuális értéke mellett hosszútávon is etalont teremtett, hús német, több olasz és angol nyelvű bővített kiadásban napvilágot látva, Jacob von Sandrart kiváló metszeteivel.¹²¹ Birken azonban csak alkalmanként adta meg a felhasznált magyar vonatkozású műveket, Kanizsa ostromának leírásakor utalt Istvánffy Miklósrá.¹²² Birken az altdorfi egyetemen tanuló magyarországi és erdélyi diákokkal is kapcsolatban állhatott, az 1666-ban Erdély történetét Nürnbergben megjelentető Johann Trösterrel bizonyos, hogy közvetlenül ismerték egymást.¹²³ 1662-ben az Endter kiadó révén került kapcsolatba Nádasdy Ferenc országbíróval a Magyar Királyok arcképcsarnokához készült versek fordítása miatt.¹²⁴ Az 1664 májusában kiadott kötet korabeli népszerűségét a királyportrékról Paul Fürst által gyorsan kiadott röplap is jelzi, mely azonban mélyreható konfliktust eredményezett a két kiadó-vállalat között.¹²⁵

Birken a Gottlieb Amadeus Windischgrätz (1630-1695) császári diplomatával 1655 és 1675 között sűrűn váltott levelek¹²⁶ révén jutott érdemi ismeretekhez a császári udvarból, a török elleni háborúról, a magyar országgyűlésekről, s főmértóságokról.¹²⁷ A Regensburgban született, 1682-ig evangélikus, növekvő presztízsű Windischgrätz gróf már az 1663–64-es török elleni háború segélykérő követeként, majd a svéd és dán uralkodói udvarban jelentős sikereket ért el, de a birodalmi

Enikő BUZÁSI und Géza PÁLFFY, *Augsburg – Wien – München – Innsbruck: Die frühesten Darstellungen der Stephanskronen und die Entstehung der Exemplare des Ehrenspiegels des Hauses Österreich. Gelehrten- und Künstlerbeziehungen in Mitteleuropa in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Budapest: Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2015), 112–133.

¹²¹ Sigmund Birken, *Der Donau Strand mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaffen und Städten auch derselben alten und neuen Namen... vorgestellt.* Jacob Sandrart, Kupferstecher und Kunsthändler in Nürnberg, 1664. Szalai, „Magyar várak...”, 110–116.

¹²² NÉMETH S. Katalin, „Sigmund von Birken magyar kapcsolatai”, in NÉMETH, *Magyar dolgokról...*, 133–139.

¹²³ NÉMETH, „Sigmund von Birken...” 136.

¹²⁴ Friedrich OLDENBOURG, *Die Endter: Eine Nürnberger Buchhändlerfamilie (1590–1740)*, (München-Berlin: Oldenburg, 1911), 101; RÓZSA György, „A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 74 (1970): 466–478; NÉMETH, „Sigmund von Birken...”, 136; PAAS, „The Changing Landscape...” 36–37.; KŐSZEGHY Péter, „A Nádasdy-Mausoleum (Fatum Pannoniae)” in *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, ZÁSZKALICZKY Márton és SZILÁGYI Emőke Rita (Budapest: Reciti, 2015), 315–327.

¹²⁵ VISKOLCZ, „Újabb adatok...”, 76.

¹²⁶ Klaus GARBER, *Private literarische Gebrauchsformen im 17. Jahrhundert: Autobiographika und Korrespondenz Sigmund von Birken. Briefe deutscher Barockautoren. Wolfenbütteler Arbeiten zur Baroschforschung 6.* Hg. Hans-Henrik KRUMMACHER, Hamburg, 1978. Renate JÜRGENSEN, *Melos conspirant, singuli in unum: Repertorium bio-bibliographicum zur Geschichte des Pegenischen Blumenordens in Nürnberg 1644–1744* (Wiesbaden: 2006), 66, 84, 196–197.

¹²⁷ G. ETÉNYI Nóra, „A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum”, in FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* (Budapest: MTA TKI, 2002), 121–137.

gyűlésen is többször jelen volt a császári követség egyre fontosabb diplomatájaként. Windischgrätzet költőként a 890 tagú „Fruchtbringende Gesellschaft” tagjává választották.¹²⁸ Windischgrätz és Birken ideális közvetítői lehetnének a Német-római Birodalom felé a költő Zrínyi életművének, ennek azonban nem került elő bizonyítéka. Windischgrätz koncepciózus és tájékozott megrendelőként lépett fel a Zrínyi-Újvár török ostrománál 1664. június 5-én elhunyt Pietro Strozzi (1616-1664) grófról kért megemlékezés kapcsán. Windischgrätz gróf már június 19-én kilenc oldalas levélben kérte Birkenet, hogy méltó irodalmi mementót készítsen róla, ehhez elküldte Strozzi firenzei őseire vonatkozó ismereteit, az ifjú gróf neveltetését, a brandenburgi választófejedelemi és a francia uralkodói udvarban teljesített diplomáciai küldetését, 1655-től a császári szolgálatban szerzett katonai érdemeit, harcolt az északi háborúban, majd Felső-Magyarországra és az Erdélyi Fejedelemségbe küldték. Június 21-én Windischgrätz gróf a frankfurti *Diarium Europaeum* információit és metszeteit ajánlotta Birken figyelmébe, aki naplója tanulsága szerint nagyon gyorsan dolgozott. Június 20-án jegyezte fel, hogy epicédiumot ír Strozzi-ról, mellyel 23-án készült el, s erről 24-én tájékoztatta a gróft. Windischgrätz azonban még júliusi levelében is újabb részleteket küldött Kanizsa ostromáról, az ostrom felhagyásának körülményeiről Wolfgang Julius Hohenlohe gróftól szereztve információt. A mű irodalmi kvalitásai mellett a hadszíntérről szerzett érdemi, hiteles információ is lényeges szempont volt a császári diplomata számára, hiszen Kanizsa ostromának gyors félbehagyása feszültséget teremtett Zrínyi, Hohenlohe és Strozzi között, amint erről a szemtanú Esterházy Pál is beszámolt.¹²⁹ Mindezek tükrében feltűnő, hogy Birken naplójában kevés bejegyzést tett Zrínyi Miklós hadi tetteiről, mindössze 1664 márciusában és decemberében utalt a Zrínyi hadi sikerei kapcsán készített, s a nürnbergi Christoph Lochner és egy Endter kiadónál közzétett nyomtatványra.¹³⁰

Sors bona...

A Német-római Birodalomban 1663-1664-ben kiadott gazdag nyomtatványanyagban szövegközpontú elemzéssel, kulcsfontosságú kiadók általában csak töredékesen fennmaradt levéltári anyagának szerencsés kutatásával, a magyarországi német barokk irodalom¹³¹ és a városi értelmiségi elit kapcsolatrendszerének feltérképezésével

¹²⁸ Gottlieb Graf von WINDISCHGRÄTZ, *Die Gedichte*. „Wie gerne wolt' auch ich, die höch des bergs ersteigen” Hg. Almut und Hartmut LAUFHÜTTE (Tübingen: 1994).

¹²⁹ ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*, s. a. r. IVÁNYI Emma, szerk. HAUSNER Gábor, Zrínyi-könyvtár 3 (Budapest:Zrínyi Kiadó, 1989), 158–159.

¹³⁰ NÉMETH, „Sigmund von Birken...”, 135.

¹³¹ Vö.: Fajt Anita tanulmánya ebben a kötetben a 433– oldalon.

felbukkanhat Zrínyi Miklós költői életművére reflektáló utalás a sokszereplős német barokk irodalmi közéletben. Az ismert, aktualitásra törekvő kiadványok alapján azonban kijelenthető, hogy a német barokk irodalom közéleti véleményformálásban aktív szereplői nem használták a hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós imázsának formálásához sem Zrínyi verseit, sem a politikai programját sűrítő kitűnő eposzát.